

A kisváros motívuma Krúdy Gyula és Bruno Schulz prózájában

A „lengyel Kafka” és a „magyar Proust”

Manapság talán már irodalmi közhelynek számít Krúdy Gyula és Bruno Schulz prózaírói kiválóságának hangsúlyozása a magyar és a lengyel irodalomban egyaránt, ami pár évtizeddel ezelőtt egyik íróval kapcsolatban sem volt evidens. A „lengyel Kafkaként”⁵⁶² emlegetett galíciai lengyel-zsidó író és a nyírségi dzsentri környezetből származó „magyar Proust” írói életművében számos hasonlóság fedezhető fel, amely már az első olvasatnál tetten érhető a lírai elbeszélő módban, a gazdagon burjánzó, színeket és hangulatokat barokkos pompával árasztó szövegstruktúrában, valamint a múltat–jelen, realitást–irrealitást egyetlen pillanatba sűrítő időkezelésben. Továbbá jellegzetes az is, ahogy mindketten fellazítják a műfaji határokat a regény és az elbeszélés között. Mindkét író a látomásos lírai szerkezetet mélyen a valóságból táplálkozó, sőt erősen önéletrajzi ihletésű realista kompozícióval ötvözi, amelyben kulcsszerepet kap az emlékezés. Mindkettejükénél hasonló az a mód, ahogyan ezek az emlékek a jelen „szövetén” bergsoni módra hangulatként váratlanul felbukkannak, s a maguk szuggesztivitásában impresszionista, szimbolista s nem egyszer szürrealista víziókká válnak.

Az itt felsorolt irányzatok valóban a szakirodalom tükrében is érvényesnek mondhatók mindkét író esetében, azzal a különbséggel, hogy Krúdyt a magyar prózairodalomban a modernizmus előfutáraként tartjuk számon, ő az, aki először ráérez egy újfajta időélményre, s megteremt a mitikus időt. Hasonlóképpen ismeretlen területeket tár fel Schulz is prózájában, de nem az írói alkotásával egy időben zajló lengyel avantgárdhoz kapcsolódik, hanem egy korábbi mozgalom, a századforduló szimbolista-szecessziós Ifjú Lengyelország művészi esz-közeiből merít. Természetesen ez az író–irányzat viszony annál sokkal bonyolultabb, hogysem megkésett szimbolistaként beskatulyázhatnánk, mindenesetre egyik jelentős méltatója, Artur Sandauer az „Ifjú Lengyelország (mozgalom – betoldás G. Cs.) sírásójának”⁵⁶³ nevezte. Schulz prózája egyszerre magán hordja a szimbolizmus és az avantgárd jegyeit⁵⁶⁴ oly módon, hogy már a harmincas évek lengyel irodalmában jelentkező katasztrófizmus⁵⁶⁵ is felfedezhető nála.

A két írói életpályát illetően azonban jelentős különbség fedezhető fel. Az alig tizenöt évvel idősebb Krúdy írói termékenysége sokkal kiterjedtebb, s ezért természetszerűen sokkal egyenletlenebb is volt, mint Schulzé. Míg Krúdynál a szakirodalom jól elhatárolhatóan négy

⁵⁶² Schulznak Kafkához annyiban is feltétlen köze volt, hogy első jelentős Kafka-fordítóként tartják számon a lengyel irodalomban, ugyanis 1936-ban a varsói Rój című folyóiratban jelent meg Franz Kafka *Per* című elbeszélése.

⁵⁶³ SANDAUER, A., *Rzeczywistość zdegradowana. Rzecz o Brunonie Schulzu*, Wrocław–Kraków, 1985, 27.

⁵⁶⁴ E két irányzat sajátosságos szintéziséről Schulz prózájában lásd: BOLECKI, W., *Język poetycki i proza*, Teksty, 1979/6, 40–69.

⁵⁶⁵ A katasztrófizmus a világ válságáról tudósít, mintegy hamarosan bekövetkező katasztrófa elő-érzeteként. Ennek elméleti megfogalmazója Schulz egyik közeli barátja, S. I. Witkiewicz volt. Erről magyarul lásd. BOJTÁR Andre, *Egy kelet-européer az irodalomelméletben*, Budapest, 1983, 183–205.

korszakot különböztet meg,⁵⁶⁶ addig az 1892-ben a galíciai Drohobyczban született, zsidó rőföskereskedő család polgári miliójében felnőtt Schulz, aki egyébként kivételes képességű rajz tehetséggel is megáldott, viszonylag későn debütált az irodalomban. Csupán 1933-ban jelent meg a *Fahajas boltok* (*Sklepy cynamonowe*) című elbeszélés gyűjteménye Zofia Nałkowska, ismert lengyel író nő támogatásával, majd ezt követően négy év múlva megjeleneti a *Szanatórium a Homokórához* (*Sanatorium pod Klepsydrą*) című kötetét, amelyet a szerző a bevezető részben novellaciklusra utaló szerkezete ellenére is regényként határoz meg. Tragikusan lezárult élete végéig⁵⁶⁷ a helyi gimnázium rajz tanáraként tartotta el magát. Míg a képzőművészet biztosította számára a mindennapi megélhetést, az irodalom mindvégig az a szent terület maradt számára, ahová csak valódi ihletett pillanatában menekült a külvilág káosza elől. A legendásan bohém életű, az újságírás robotjával küszködő Krúdyval szemben a csöndes, halk szavú, jobbára magányos, inkább befelé élő Schulz számára az irodalom volt az önmegvalósítás legtökéletesebb formája, az a terület, ahol úgy érezte, valóban önmaga lehet. A szó primér voltáról így fogalmaz a *Valóság mitizálása* című híres esszéjében: *A kép is az őszó származéka, azé a szóé, amely még nem jel volt, hanem mítosz, történet, értelem. A szót rendszerint a valóság árnyékának, tükörképének tekintjük. Helyesebb volna ennek ellenkezőjét állítani: a valóság a szó árnyéka. A filozófia voltaképpen filológia, a szó mélyreható, alkotó vizsgálata.*⁵⁶⁸

A két író külföldi recepciójának rövid áttekintése

Schulz prózájának magyarországi fogadtatása szerencsésebben alakult, mint Krúdyé Lengyelországban. Schulz magyar recepciója már az 1956-os lengyelországi újrafelfedezést követően két évvel később kezdetét veszi,⁵⁶⁹ majd ezután csaknem pár éves rendszerességgel megjelenik neve a magyar irodalmi lapokban. 1969-ben napvilágot lát az első elbeszéléskötet⁵⁷⁰ Kerényi Grácia fordításában, majd ezt további elbeszélések követik, valamint jelentős elemzések Pályi András⁵⁷¹ és Reiman Judit⁵⁷² tollából. A kilencvenes évek végén a magyar olvasó már a két Schulz novellaciklus teljes fordítását kezébe veheti a legjobb magyar műfordítók tolmácsolásában, amely kötet egyben az író legismertebb esszéit is tartalmazza, valamint a Witkacyval és Gombrowiczsal folytatott levelezéséből is ízelítőt nyújt.⁵⁷³

⁵⁶⁶ I. 1892–1910: a különböző hatások és útkeresések korszaka, középkori történetek dominanciája; II. 1911–1917: az első nagy alkotói korszak, a *Szindbád-novellák*, Rezeda Kázmér történeteinek első megjelenései; III. 1918–1921: a második nagy korszak, a látomásos-lírai regények ideje; IV. 1922–1933: az anekdotizmus és a „gasztronómiai” téma dominanciája. Lásd: CZÉRE Béla, *Krúdy Gyula*, Budapest, 1987.

⁵⁶⁷ 1942-ben szülővárosában halt meg, a Gestapo által leadott utcai sortűzben egy véletlen golyó találta el.

⁵⁶⁸ SHULZ, Bruno, *A valóság mitizálása*, ford. REIMAN Judit, In: *Fahajas boltok*, Pécs, 1998, 363.

⁵⁶⁹ SCHULZ, Bruno, *A nyugdíjas* (novella), ford. KERÉNYI Grácia, „Nagyvilág”, 1958/7, 980–990.

⁵⁷⁰ SCHULZ, Bruno, *Apám tűzoltó lesz*, ford. KERÉNYI Grácia, Európa, Budapest, 1969.

⁵⁷¹ PÁLYI András, *Szszterek és szalmabáb*, Kalligram, Pozsony, 1998, 291–295.

⁵⁷² REIMAN Judit, *A magyarországi Schulz-recepció*, in: *Polono-Hungarica: nyelvészet–irodalom–történelem–kultúrtörténet*, szerk. Janusz BAŃCZEROWSKI, ELTE lengyel Filológiai Tanszék, Budapest, 1992, 198–206; UŐ, *A Könyvek könyve: casus Schulz*, Budapesti Jelenlét, (2000. tél), 30–33.

⁵⁷³ SHULZ, Bruno, *Fahajas boltok. Összegyűjtött elbeszélések*, szerk. és utószó: REIMAN Judit, Jelenkor, Pécs, 1998. A kötet részletes recenzióját lásd. BALOGH Magdolna, *Bruno Schulz otthonos otthon-talansága*, Holmi, 2000/4, (a továbbiakban valamennyi Schulz-idézet ebből a kötetből származik).

Ezzel szemben Krúdy lengyelországi fogadtatásánál még sok pótolnivaló akad. A hatalmas életműből önálló kötetként egy *Szindbád*-válogatás⁵⁷⁴ jelent meg 1988-ban, valamint az *Asszonyosságok díja*⁵⁷⁵ című regény. Ezenkívül mindössze néhány elbeszélés olvasható a neves *Literatura na świecie* című, világirodalmat bemutató havilap néhány számában, illetve néhány vidéki irodalmi lapban.⁵⁷⁶ Az összetett írói életművet a lengyel olvasóközönség számára árnyaltan megközelítő elemzés még a mai napig várat magára.⁵⁷⁷

A „tündéri Podolin” és a „nagy herezis régiója”⁵⁷⁸ – Drohobycz”

A két írói életműben felfedezhető számos párhuzamos jelenségből a kisváros-motívumot választottam, amelyet Krúdy első nagy korszakából (1910-es évek elejéről) származó írásokból, főleg a *Szindbád ifjúsága és utazásai* című ciklusában domináló szepességi kisvároskép, valamint a fent említett két Schulz novellaciklusban (*Fahajas boltok*, *Szanatórium a Homok-órához*) megjelenő Drohobycz-kép alapján szeretnék bemutatni.

A felvidéki, illetve galíciai helyszín több szempontból is párhuzamba állítható: évszázadokon keresztül a magyar, illetve lengyel királyság peremvidékeiként léteztek. Azáltal, hogy Zsigmond király 1412-ben lengyel zálogba adta a 13 szepességi kisvárost, ezt a vidéket csaknem 360 évig elkerülték a magyar történelem viharai – a sehová sem tartozás, illetve egyfajta permanensen tartó köztes helyzet jellemezte a régiót.⁵⁷⁹ Galíciára szintén ez a peremvidék-helyzet volt jellemző, azzal a különbséggel, hogy éppen itt zajlott a történelem. Kelet-Galícia már az úgynevezett „dzikie pole” (*vadmezők*) szélén feküdt, s évszázadokon keresztül lengyel, kozák, tatár, török háborúskodások állandó helyszíne volt. Mária Terézia uralkodása idején, 1772-ben mind a Szepesség, mind Galícia a Habsburg Monarchia részévé vált.

Mindkét régió soknemzetiségű, több vallású, multikulturális területként⁵⁸⁰ létezett évszázadokon keresztül, egy lényeges különbséggel – míg Szepességet általában a békés együttélés jellemezte, addig Galícia, főleg 1867 után az egymásnak is ellentmondó a lengyel és ukrán függetlenségi törekvések bölcsőjévé vált. A főleg kereskedelemről és kéziparból élő, viszonylag gazdag szepességi patrícius városokkal szemben Galícia elmaradt szegény ország-

⁵⁷⁴ KRÚDY Gyula, *Sindbad*, ford. és utószó: Aleksander NAWROCKI, Warszawa, 1988.

⁵⁷⁵ KRÚDY Gyula, *Laur dla Natalii*, ford. Maja PACZOSKA, Warszawa, 2005.

⁵⁷⁶ *Nogi panny Montmorency*, ford. A. RUTKOWSKI, *Literatura na świecie*, 1977/2, 208–213.; *Królowa zielonych świąt*, ford. CSORBA T., *Profile*, 1979/4, 28.; *Polska Korona*, ford. CSORBA T., *Profile*, 1979/9, 8.; *Rycerz ze snów. – Serenada. – Nocna podróż*, ford. J. GIZIŃSKI, *Nurt*, 1980, 7, 24–26.; *Ostatnie cygaro w gospodzie »Pod Karym Arabem«*– *Żurnalista i śmierć*, ford. Teresa WOROWSKA, *Literatura na świecie*, 2002/7–9, 47–89.

⁵⁷⁷ Mindössze néhány kisebb lélegzetű ilyen írás született, amelyek közül kiemelendő: D. MOLNÁR István, *Gyula Krúdy – Sindbad literatury wegierskiej*, *Literatura na świecie*, 1974/2, 140–143.

⁵⁷⁸ SCHULZ, Bruno, *Próbabábuk*, ford. KERÉNYI Grácia, in *Fahajas boltok*, Pécs, 1998, 36.

⁵⁷⁹ E területek 1412–1772 között a lengyel sztaroszták fennhatósága alá tartoztak Ólublú székhellyel. Bár ezekben az évszázadokban fellendült a lengyel városokkal való kereskedelem, de a lakosságban soha sem alakult ki a lengyel koronához való tartozás tudata, ellenben megerősödött az úgynevezett szepességi tudat.

⁵⁸⁰ A Szepességben északon a lengyelekhez közel álló góralok, szlovákok, magyarok, a XII. században betelepített szászok (cipszerek), ruszinok, ukránok, jelentős zsidóság, illetve cigánység alkották a lakosságot. Galíciát lengyelek, ukránok, és szintén nagyszámú zsidóság lakta.

részként maradt fenn a köztudatban (erre utal a „galíciai nyomor” kifejezés is), ahol leginkább a lengyel földbirtokos réteg játszotta a vezető szerepet.

Napjainkra a Szepesség és a ma már csak Nyugat-Ukrajnaként emlegetett Galícia is jórészt elveszítette kulturális, nemzetiségi sokszínűségüket, ugyanakkor nosztalgiával övezett, elcsatolt területekként élnek tovább a magyar, illetve lengyel nemzeti identitástudatban.

Mint az köztudott, Krúdy 1888-ban tízévesen került cseregyerekként a lengyel határ menti Podolin városába, ahol három gimnáziumi osztályt végzett. Az itt eltöltött három év életre szóló élményt adott számára – az alföldi gyermeknek a magas hegyek övezte, fenyveserdők árnyában meghúzódó ódon, középkorias hangulatú kisváros az egzotikumot jelentette több szempontból is. A Kárpátok vadregényes tája köszön vissza már korai kisregényében, *A podolini kísértetben*, amelynek előszavában megkapó meleg hangon mutatja be a városka történetét, a templomot és piarista rendet alapító Lubomirszky herceg alakjához fűződő legendákat. a részletes topográfiai leírás mellett már itt dominál az a gondolat, miszerint *A zálogban töltött száz évek úgy múltak el a városka felett, mintha valami dermedt álomban töltötték volna.*⁵⁸¹ A podolini kereskedők, takácsok és kékfestők jómódú, de fényűzéstől mentes, szorgalmas munkával töltött világa szintén újdonságként hatott az *N. N. (avagy egy szerelemgyermek története)* dzsentrí környezetéből idekerült szerzője számára. A *Szindbád*ot megelőző írásaiban, mint *A podolini kísértet*, vagy korai elbeszéléseiben⁵⁸² éppen ez a középkorias hangulat a jellemző, ahol rablóvárban kísértetek, középkori zsoldosok, boszorkányok szerepelnek – gyakori lengyel motívumokkal, mesei színezetű legendákkal vagy anekdotikus elemekkel építkező babonás tájmítosz jelenik meg.⁵⁸³ Ebből a korszakából *A podolini takácsné*, valamint *A régi toronytetők között* című elbeszélései már a *Szindbád ifjúsága* ciklus előzményeként értelmezhetők, amelyekben a már jellegzetesen krúdys múlt–jelen időkezeléssel jeleníti meg Podolinba kerülésének első napjait. *A nap még hegyek fölött állott, amikor Podolinba érkeztek. A vasúti állomáson kívül mintha semmi sem változott volna a régi városkában. Nini, ott a piaristák kettős tornya, és a patika előtt, a fiatal tanárok beszélgetnek. A Poprádot is látni, amint a híd alatt sebesen szalad, és az ódon házak bolthajtásos kapuján ugyanazok a kendős öreg asszonyságok lépegetnek ki, mint abban az időben.*⁵⁸⁴

*Én a barátok tornyát szerettem a legjobban, mert egy pohos vén püspökhöz hasonlított, aki valamikor a középkorban háborúba megy az eretnekek ellen, és ezért hadi süveget nyomott a fejére. Vörösbarna, megkopott derekán a rozsdás toronyerkély szakasztott olyan, mint valami hadi öv, és hogy a lábán sarkantyú volt, azt nem láttuk, de bizonyosan tudtuk.*⁵⁸⁵

Figyelemre méltó a *Szindbád ifjúságával* szinte egy időben születő *Francia kastély* (1912) című kisregény is, melynek főhőse szintén a „csodahajós”. Itt is „régí ábrándos és regényeskedő felvidéki városban”⁵⁸⁶ játszódik a bonyolult szerelmi intrikával átszótt történet, a meg nem nevezett kisváros finom leírásai mögött újra felsejlik Podolin képe, azonban ez már merőben eltér a *Szindbád-novellák* lírai színezetű, költői városképétől. A *Francia kastély* helyszíne túlstilizált, kosztümös, rizsposor biedermeier világot idéz, mintegy dekoratív szín-

⁵⁸¹ KRÚDY Gyula, *A podolini kísértet*, Pozsony, 1992, 8.

⁵⁸² Olyan, 1909–1911 közötti elbeszélések, mint: *A lőcsei tulipánok*, *A Poprád nem jön haza*, *A Poprád szeme*, *A lepecsételt asszony* stb.

⁵⁸³ Czére Béla ezt a korszakát Krúdynam a „középkori haláltánc” korszakaként jelöli. Lásd. CZÉRE Béla, *i. m.*, 49.

⁵⁸⁴ KRÚDY Gyula, *A podolini takácsné*, in *Az álombeli lovag*, szerk. BARTA András, Budapest, 1978, 67.

⁵⁸⁵ Uo., 97.

⁵⁸⁶ KRÚDY Gyula, *Francia kastély*, Palatinus, 1998, 5.

padra emlékeztetve, ahol minden csak látszat, mindenki szerepet játszik, a címbeli kastély is tulajdonképpen egy kisvárosi vigadóház. Íme egy polgári lakás szalonleírásának részlete: *A császárpáros, aranyozott bútorok kissé megkopott fényben ragyogtak, és az antikvárnak valami olyan zománca volt itt mindenben, amely már szinte keresettnek látszott. Kerek rózsakoszorús ráfák közé akasztott női fejek, parókás, nyírott bajuszú urak a falakon. Fehér kabátban a fiatal császár, és nem messzire, csaknem a terem főhelyén egy rózsaszínű arcú Metternich-herecegnő, aki abroncsszoknyában, ékszeresen uralkodott a szalon fölött.*⁵⁸⁷

A Krúdy-alteregőt életre hívó Szindbád-novellákban azonban másfajta kisvároskép jelenik meg, amely közelebb áll a Schulz-próza sajátos galíciai couleur locale-jához. Mindkét szövegben már a lírai idő a központi téma – az utazás a jelenből indul a múltba, s onnan közelítenek a képzelet és az álom tartományai felé.

Schulz hőse, egy kamaszfiú, Józef (a név utalás a bibliai álomlátó József-re) gyermekkorának világát, az első világháború kirobbanását megelőző évtizedeket jeleníti meg. A narrátor-Józef elbeszéléseiből megismerjük egy kisváros mindennapjait, jellegzetes figuráit, a szűkebb és a tágabb családi környezetet. Ebben a világban központi alak az Apa – a költészet, az állandó változás, a transzcendens jelképeként Isten, demiurgosz, időnként gyámoltalan öreg, máskor megszállott tudós – akinek kimondatlanul is figyelemmel kísérik üzleti anyagi csődjét, majd fokozatos fizikai, szellemi leépülését. Az anya csupán mellékalakként szerepel, a hétköznapiságot, a gyakorlatiasságot szimbolizálja. Adela, a cselédlány mintegy istennőként uralkodik e fölött a világ fölött. A főhős furcsa valóságban él, amely mintha a realitás mellett létezne – ez az emlékekben megidézett gyermekkor mint „zseniális korszak” olyan „párhuzamos időben” játszódik, amelyben minden megtörténhet⁵⁸⁸ (a 13. hónap, halál és feltámadás, az anyagi világ állandó metamorfózisa a novellák alapmotívumaként értelmezhetők).

Annak ellenére, hogy a Szindbád-novellák és a Schulz-novellák múlt-jelen időkezelése eltérő egymástól,⁵⁸⁹ mindkét szövegben az amorf idő egy lírai mitikus teret hoz létre, ahol „minden lehetséges”, s az élet titkai mintegy átélhetővé válásának a reménye még benne él a főhősökben.

„A valóság mitizálása”⁵⁹⁰

Mind a schulzi, mind a Szindbád-novellák a múlt századforduló Monarchia-világát idézik meg jellegzetes helyszíneken keresztül, amelyek szinte topográfiai hitelességgel rekonstruálhatók.

Az egyik legismertebb Schulz-kutató, Jerzy Ficowski a novellákban található leírások alapján az ábrázolt világ és az eredeti helyszín között számos egyezésre bukkant⁵⁹¹ – a podolini főter (Szentháromság-ter), a Stryjska utca sarkán található polgárház földszintjén a család rőfösüzletével, a ház és a lakás részletes leírása, a külváros elhanyagolt kertekkel körülvett szűk utcái, a városvégi elhagyatott telkek, a helyi gimnázium épülete adják a novellák terepét.

⁵⁸⁷ Uo., 32.

⁵⁸⁸ SCHULZ, Bruno, *Fahajas boltok*, 1998, 124.

⁵⁸⁹ Czére Béla a Szindbád-szövegekben a múltba utazás négyféle módjára mutat rá. Ld.: CZÉRE Béla, *i. m.*, 64.; Schulz szövegvilágát mindvégig az emlékeken átszűrt múlt uralja, ezáltal teremtve egy szürreális világot.

⁵⁹⁰ Schulz híres esszéjének a címe, ford. REIMAN Judit, in Bruno SCHULZ, *Fahajas boltok*, 361.

⁵⁹¹ FICOWSKI, J., *Regiony wielkiej herezji. Szkice o życiu i twórczości Brunona Schulza*, Kraków, 1975.

Ezen motívumok közül kulcsfogalomként kiemelhető a *bérház*, amely központi helyet foglal el a novellák világában, mintegy a külvilág káoszával szemben, amelyet természeti jelenségek szimbolizálnak (*Vihar, Ősz, Éjszaka*), a mitikus menedéket jelképezi. A részletes lakásbelső-leírásokban szintén megfigyelhető egyfajta hierarchia, ahogyan a főhős ágya, szobája meghitt hangulatú leírásától, egyre tágitva a teret, eljut a házat körülvevő kertig. Ennek a struktúrának egy újabb rétegét képezik a város főtere, utcái, fokozatosan haladva a külváros felé. A mitikus jellegű térábrázolás összetett szimbólumokkal operál. A bonyolult képek a valóságból kiinduló, ugyanakkor sok-sok egymástól távol álló elem jellegzetesen schulzi asszociációs kompozíciójából állnak össze, ezáltal a valóság egy mélyebb rétegének rejtett összefüggéseit érzékeltetve.

A napfényben fürdő tér leírása: *A járókelők aranyban gázolva hunyorogtak a hőségben, szemüket, mintha mézzel ragasztották volna le (...) Így vándoroltunk anyámmal a tér két nap-sütötte oldalán, kettétört árnyékunkat magunk után húzva minden házon, mint a billentyűkön. Az utcakövek négyszögei lassan haladtak puha és lapos lépteink alatt – az egyik halvány-rózsaszín, mint az emberi bőr, mások kékeslilák, mint valamiféle napfényes arc, melyet a felismerhetetlenségig, az áldott nemlétig tapostak a lábak. (Augusztus 1., 8.) (...) A szoba sötét volt és bársonyos az aranymintájú, sötétkék kárpittól, de a lángoló nap visszhangja még itt is rezesen vibrált a képkereteken, kilincseken és aranysegélyeken, jóllehet a kert sűrű zöldjén át. (Augusztus 3., 12.)*

Gyakori motívumként bukkan fel a város *főtere*, melynek szinte állandó jelzője a *tiszta, fényes*, s az innen szerteágazó utcák mintegy labirintusként veszik körül.⁵⁹²

A Szindbád-elbeszélések főleg első darabjaiban kapunk a valósághoz közelálló hiteles képet a Poprád-parti Podolinról – a *Kárpát sötétkék és vakító fehérségű hegyei* között a völgyben fekvő, piros háztetőkkel jelzett városka, melyet a kivételesen észak felé folyó „hütlén Poprád” szel keresztül, rajta a régi *fedett fahíddal* (mint egy nagy pók terpeszkedett hosszú lábaival), amelyet kőszent őriz, a piarista kolostor az ide száműzött paptanárokkal, a templom hatalmas *tornyával* (piros-vere derekú torony, pohos, mint egy vén püspök, mint egy nagy barna idegen katona), a főter kopott kis *cukrászdájával*, a helyi *fotográfus kirkatáival*, a girbegurba *utcácskák*, valamint a helyi *tánciskola* állandó visszatérő motívumként jelenik meg.

Figyelemre méltó motívum a *szivarfüst és pörköltkávé illatú cukrászda*, amely több Krúdy-elbeszélésben is a régi szerelemmel való szembesülés mitikus helye, ugyanez a *kávé és vanília illatú* helyszín fordul elő Schulznál a *Szanatórium a Homokórához* című elbeszélésben, ahol a főhős egy kísértetvárosban találkozik halott apjával.

Krúdynál ez a szintén valóságanyagra épülő, részletgazdag térábrázolás azonban az álom–valóság, élet–halál mezsgyéjén oszcilláló idővel szemben állóképszerű, változatlan, szinte örökkévalónak tűnik. Ez az időtlenség a Krúdy-novellákban különösen hangsúlyozott módon jelenik meg, azáltal, hogy a fent nevezett jellegzetes motívumok szinte állandó jelzői az első három elbeszélésben az *ódon, régi, középkorias, kopott, fakó, pohos*.

A *hídon* (*Negyedik út*) című elbeszéléstől azonban a novellák világa egyre jobban eltávolodik a valóságos városképtől, elmaradnak az anekdotikus elemek is, mint az elzalogosítás legendája vagy a Lubomirszky-motívum, ugyanakkor hangsúlyozottá válnak az *álommal* kapcsolatos jelzők (alvó, álmos). *Némely vidéki város a hegyek között, völgyekben, mintha századokig aludna, ha egyszer elalszik. (...) mert a toronyórák is megállottak itt. Valami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs. A kapuk, amelyek többnyire a falba vésettek, az ajtók, amelyek halkán és csendesen nyílnak sötét folyosókra: bezárva. (...) lezárt szemű*

⁵⁹² Lásd a *Fahajas boltok* és *A Krokodil utca* című fejezetek utcaleírásait.

zsalogátérek, halott ablakok, egy pohos toronyka harangja beleszól a délutáni csendbe (...) A folyó fürgén futott a híd álmos ívei alatt. (A hídon, 399.)

Miután a városleírások az *álomba merülés* motívumával a valóságtól egyre inkább elvonatkoztatva jelennek meg, az olvasó a legendák világából fokozatosan átlép a mítosz világába. Krúdynál csakúgy, mint Schulznál, a világábrázolásnak legszembevetőbb vonása a felszíni mozdulatlanból előtörő állandó változékonyság, ami abból ered, hogy a reális elemek az ábrázolás álomszerű mozzanatainak köszönhetően állandóan új meg új tulajdonságokat vesznek fel. Azt a hatást, mintha a *valóság csak a látszat kedvéért öltene magára bizonyos alakokat*,⁵⁹³ mindkét szerző szecessziósan burjánzó, perszónifikációkban, költői képekben, metaforákban, szinesztéziákban gazdag nyelvi eszközökkel éri el.

Krúdy: *A lány júniusi este – egy kis hegynek kanyarodó utcának meghatározhatatlan, zümmögő hangjait lopta be letről a szobába, a távoli hegyek felől eltűnedező csillagocskák bukkantak fel, mint bújósdit játszó gyermekek. (...) A Poprád ott kanyargott a régi kolostor alatt, és a gerendákból összerótt gátak között mélyen, csendesen és feketén vonult meg, mint egy tó vize. Künn a folyó közepén vígan, játékosan, szinte kacagva szaladtak a habok, mintha a hegyek között utazó fuvarosoktól tanulták volna a jókedvű kocsikázást, füttyörészve, dalolgatva, iszogatva megtenni az utat az egyik országból a másikba. (Ifjú évek, 369.)*

Schulz: *A külvárosi házak ablakaikkal együtt elsüllyedtek, alámerülvén a kis kertek buja és kusza virágzásában. A nagy naptól elfeledve, buján és csöndben terjeszkedtek a füvek, virágok és gyomok (...) Ám, a naiv külvárosi harangvirágok és igénytelen perkálvirágok tehetetlenül álltak kikeményített, rózsaszínű és fehér ingecskéjükben, a legcsekélyebb megértést sem mutatva a napraforgó nagy tragédiája iránt. (Augusztus 1., 9.)*

Mindkét szerző leírásaiban meghatározó szerepet játszanak az évszakok és színek érzékeléses megjelenítései. Csaknem valamennyi elbeszélés pontos évszak-meghatározással kezdődik, amely bevezeti az olvasót a leírás hangulatába. Az elbeszélés-ciklusokban megfigyelhető egyfajta folyamat – míg eleinte a tavaszi-nyári városkép a domináló, majd Krúdynál *A hídon* című elbeszélést követően általában a téli és az őszi képek váltogatják egymást, így jut el a ciklus az utolsó elbeszélésekig (*Téli út, Szindbád az állomáson, Hófűvásban*), azaz az illúziótlanságot sugalló téli városképekig. Az ismert podolini képek helyett egy *messzi határszéli, ismeretlen* városka árasztja magából az idegenséget. Nyoma sincs már a meghittségnek, a kihaltnak tűnő téli városképek nyomasztó, groteszk kísértetvilágként hatnak. Jellegzetes motívumok: az átmenetiségre utaló állomás helyszíne, színészek, illetve a piroslámpás ház panoptikumszerű világa – *farkasok, varjak, sikátorok, didergő kőszent, véresen hulló hópelyhek, fekete fogú zenész szürke kabátban*.

Ezt követően a további Szindbád-ciklusokban eltűnik a Podolin-motívum, helyette a tiszamenti kis falvak, falusi udvarházak, a pesti utcák és Óbuda jelenti a lírai, nosztalgikus hangulatot. A podolini milió csupán az 1925-ben keletkezett *Az életmentő képfestő* című novellájában bukkan fel újra, mintegy lezárásaként a témának. Már az is figyelemre méltó, amint a főhős ebben a novellában már nem *útrakel*, hanem csupán *csavargás* közben – mintegy az út céltalanságára utalva –, kísértetként tér vissza törvénytelen fiával Podolinba, ahol régi barátjával szeretné bűneit meggyónatni. Nyoma sincs az illúzióknak, a lírai belső monológ helyett anekdotikus hangvételen, éles iróniával karikírozza ki ifjúsága helyszínéhez kötődő emlékeit. A Podolin-téma valamennyi jellegzetes motívuma mintegy groteszk tükörképben együttesen jelen van a novellában (elzálogosítás, Lubomirszky-legenda, fogadó, torony stb.), s mindezt kiegészíti a Krúdynál ekkoriban már gyakori gasztronómiai motívum

⁵⁹³ SCHULZ, Bruno, *Stanisław Ignacy Witkiewiczhez*, in *Fahajas boltok*, 370.

(borovicska, zsendice, juhtúró, sajtok), a levegőben parfümök helyett ételillatok szállnak, s a női szépség hasonlatai a *dióspatkó* és a *gömböc*.

A novella természetleírásaiból a tavasz képei tűnnek ugyan elő, de már nem az újjászületés ígéretét hordozzák magukon, hanem a lét visszavonhatatlan, könyörtelen örök körforgásaként értelmezett elmúlását: *Megviseltek voltak a fák, mint akár a télvizet járó bocskorok és böjtölő emberek (...). A mesemondásos vén fenyők közömbösen néztek utána. Az ő ágaik úgysem alkalmasak arra, hogy valaki felkösse magát reájuk.*⁵⁹⁴

Ezzel a hangulatváltással nem csupán az évszakok változása jár, hanem az egyes fejezetek színváltásai is. Közismert dolog, hogy Krúdy képeiben főleg a szecesszió kedvelte piros és arany színek dominálnak.⁵⁹⁵ Ugyanakkor minden egyes elbeszélésnek megvan a maga domináló színe, illetve színei, így arany–kék *A hídon*, a múlt és jelen két szólamára íródott *Szindbád második útjában* a fekete–fehér uralkodik, piros–fehér árnyalatú a *Szindbád titka*. A kezdetben domináló piros, arany, sárga, zöld és kék mellett fokozatosan megjelenik a fehér, majd egyre gyakoribbá válik a szürke szín (*Téli út, Szindbád az állomáson, Hófúvásban*).

A színekre vonatkozóan hasonló folyamat figyelhető meg Schulznál is, *A Krokodil utca* fejezet groteszk látszatvilága törli meg az addig domináló arany, sárga, zöld színek világában tobzódó nyári képeket. Ez az elbeszélés a város térképén sem létező, fantom-utca részletes bemutatása, amelyben az arany és a fehér fényességében fürdő utcakép fokozatosan elsűrűsül, majd színtelenné válik, azaz látszatvilággá, ahol semmi sem azonos önmagával: *E kerület különös sajátossága: a színek hiánya, mintha e selejtes, sebtiben kinőtt városban nem telnék a színek fényezésére. Minden szürke, mint az egyszínű fényképeken (...)* (76.)

Gyülevész nép utcája ez, szépség hibás kisasszonyok és selejtes áruk negyede. Az elmosódó körvonalú tömegekből egy-egy sötét élénk tekintet, egy mélyen homlokba húzott keménykalap, egy mosoly hasította fél arc tűnik ki csupán, kocsis nélküli konflisok szelik az utcákat, s a meghatározatlan órában mindig más-más helyre érkező, *sötéten lihegő* vonat *valami különös, bánattal teljes komolyság fuvallatát* hozza magával a *gyorsan leszálló téli alkonyatban*.

Schulz ezen képei és Krúdy *Hófúvásban* című elbeszélésének nyomasztó világa között számos párhuzam fedezhető fel. Az ezt követő *Vihar* című elbeszélés apokaliptikus képei után egyre sötétebb és komorabb világ jelenik meg az ősz és a tél képeivel. Ettől kezdve minden, ami az idilli gyermekkort idézi, mintha egy másik, imaginárius valóságban játszódna: *A földön ültem. Körülöttem színes ceruzák és gombfestékek heverték a padlón. (...) S amikor kezembe vettem a piros ceruzát, bevonultak a boldog pirosság harsonái a ragyogó világba, piros zászlók hullámain úsztak az erkélyek s házak diadalmas sorfalat álltak az utca mentén. (...) S amikor a kék színért nyúltam, az utcákon a kobaltszínű tavasz visszfénye suhant át, végig az ablakokon, melyek csengve nyúltak ki, egyik a másik után, mind csupa tündöklés és kék tűz (...)* (*A zseniális korszak*, 130.)

A valóság egyre megfoghatatlanabbá válik, az utcaképeknek már alig van közük az eredeti helyszínhez, abszurd látomásokká nőnek. Jellegzetes a *Szanatórium a Homokórához* című elbeszélés első pillanatra realiztikusnak ható városképe, amely újra felidézi a szerző Drohobyczt – *Különös megtevesztő volt e tér hasonlatossága szülővárosunk főteréhez!* (250).

⁵⁹⁴ KRÚDY Gyula, *Az életmentő képfestő*, in *Szindbád*, szerk. KOZOCSA Sándor, Budapest, 1985, 359.

⁵⁹⁵ Krúdy a *Szindbád-álomképek Harmadik éjszaka* című fejezetében a piros-vörös színhez kapcsolódó, szinte valamennyi jellegzetes motívumát felvonultatja: *azokról a piros színekről, amelyeket álmában lát az ember, amelyek különbségüknél fogva hol örömet, hol bánatot jelentenek*. Vö.: KRÚDY Gyula, *Szindbád*, 1985, 602–607.

A leírás álomszerűségét azonban az a nyomasztóan félelmetes karkai atmoszféra nyújtja, amelyet a mindent átfogó *szürkeség* (*szürkület, szürke folt, szürke papír*), elmosódott arcok és kihaltság sugalmaz. Miután egyre nyilvánvalóbbá válik a Hádész-mítoszra való utalás, ebben a fejezetben a főhős újra találkozik meghalt apjával – két jellegzetes alakban is –, ágyban fekvő betegként, illetve amint a pult mögött *ceruzáját sűrűn nyálazva számol*.

Krúdy és Schulz kisvárosának kulisszái között a Felvidék és Galícia-irodalomból⁵⁹⁶ is jól ismert jellegzetes típusok köszönnek vissza. A magyar szerzőnél az elsőbálozó lányok, gimnazisták, paptanárok, aranybányászok, kékfestők, táncosnők és vidéki vándorszínészek, kávéházak kasszírnői, cukrászkisasszonyok, prostituáltak háttérben elő-előbukkannak a *halinás faszállító tótok, ráncos szoknyájú falusi asszonyok csizmákban és nagykendőkben*.

A határszéli kolostorba száműzött, ábrándjaikat alkoholba fojtó szerzetestanárok mellett színes alak a *Szindbád titkának* Fánikája, akiben a nagyvilági életről ábrándozó, vidéki lány megkapóan találó ábrázolása figyelhető meg: *A legfrissebb folyóiratokat olvassa, és kedves költője Reviczky Gyula. A cipőit Krakkóban varrják, és a kesztyűje a híres késmárki kesztyűstől, Gláber Ferdinándtól származik. Divat, műveltség, esprit, nagyvilági hang. Ezeket Fánika képviseli nálunk.* (448.)

Jellegzetes, amint a *Női arckép a kisvárosban* című novellában a felvidéki emberek jellegzetes típusainak egész panoptikuma vonul fel a kisváros fotográfusának kirakatában. A fotográfiákról visszatekintő *büszke homlokok, gőgös sasorrok, díszmagyarba, polgári ruhába, szmokingba, vadászkabátba* öltözött megyei hivatalnokok, doktorok, ügyvédek, valamint a városi táncmester hölgyeik koszorújában úgy tűnnek fel az időbe belemeredve, mint megannyi emlékképlenyomat.

Hasonlóképpen panoptikumszerűen jelennek meg Schulz galíciai kisvárosi alakjai – a varrolányok, kereskedősegédek, a helyi gimnázium tanárai, örömlányok, koldusok. Ezt a már magában is színes társaságot teszik még színesebbé a különféle-különcebb nagynénik és nagybácsik groteszk képei.

Párhuzamba állítható az, ahogyan a kisvárosi ember mindkét szerzőnél groteszk módon próbál kitörni fullasztó mikrovilágának helyi íratlan törvények szabta béklyójából. Krúdynál példaként említhető az a jelenet, amikor a tánciskolában a létrára mászó lányok szoknyái alá való tekingetés szinte helyi rituálévá női ki magát.

Schulznál számos ilyen jelenet található, s az életöröm érzéki, erotikus kitöréseiként ezek is leginkább a démonikus Adéla alakjához kapcsolódnak.

Végezetül meg kell említenünk a Monarchia-motívumot, amely mindkét szövegben konkrétan is jelen van. Krúdy tárgyalt Szindbád-ciklusában a felvidéki városneveken kívül (Kézmárk, Lubló, Rimaszombat, Lócse, Eperjes), bolyongásainak színhelyeként szerepel Krakkó, Fiume és a *szeles Lemberg* is: *Gyakran üldögélt Fiumében egy kávéházban, a hátulsó ablaknál, ahonnan a kilátás egy szűk, nedves utcára nyílik, ahol az emeleti ablakokon tarka ruhákat szárítanak. (...) Máskor a soktornyú Lembergbe ment, ahol vallásos zsidó nők tarka ruháikban szívesen néztek az idegen utazó szemébe (...)* (*Szindbád útja a halálnál*, 403.)

Schulz esetében a Monarchia-motívum még hangsúlyozottabban jelen van a szövegben, ami nem csupán abban nyilvánul meg, hogy konkrétan megnevezi a Galíciával intenzív kereskedelmi kapcsolatban álló Erdélyt, Szlavóniát, valamint Bukovinát, de több fejezetben felbukkan Ferenc József császár portréja, mint az unalom és a költészet hiányának, de egyben

⁵⁹⁶ A Galícia-motívum olyan szerzőknél fordul elő a lengyel irodalomban, mint József Wittlin, Julian Strykowski, Andrzej Kuśniewicz.

az állandóság és e világ stabilitásának jelképe is: *I. Ferenc József rubrikákra osztotta a világot, pátensek útjain szabályozta futását, törvények kordájába szorította, s megóvta attól, hogy beláthatatlan, vakmerő s szeszélyes pályákra tévedjen.* (172.)

Ugyanakkor Schulz a *Tavaszi* című fejezet XXIX. alfejezetében a fekete-sárga színszimbolikával operálva az Osztrák–Magyar Monarchia alkonyának ironikusan költői megjelenítését is megfogalmazza.

Az emlékezés révén nemcsak egy kisváros letűnt miliójét mutatja be, de egyben magánmitológiát is ír mind a magyar, mind a lengyel szerző. Olyan mikrovilágot próbálnak teremteni, amelyben ember és világ még harmonikus egységben létezik. Ezért tűnik úgy, hogy ezeket a szövegeket olvasva az emberi mozdulatok, gesztusok, érzelmek nem hálnak el nyomtalanul, hanem az egyéni lét emlékeként beépülnek a tájba, a tárgyi valóságba. Az elmúlás legyőzésének mítoszáat a természet és a tárgyi valóság közvetíti, a *valóság szövetét fellazítva* (Schulz) azt az ígéretet hordozzák magukban, hogy ezek a helyszínek bármikor megnyílhatnak az ember belső látása számára.

Krúdy és Schulz egzisztenciálisan otthontalan hőseire közösen jellemző a bolyongás, tévelygés motívuma. Egy nemlétező, letűnt kor meghitt kisvárosi miliője az ifjúkor boldogsága utáni vágynak, illetve a gyermekkor édené utáni vágynak a reménytelenségét fejezi ki.